

SÜRREALİST ETKİLERİN GÜNÜMÜZ İLLÜSTRASYON SANATINA YANSIMALARI

Reflections Of Surrealist Influences On Today's Illustration Art

Öğr. Gör. Dr. Asım TOPAKLI

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Ferizli Meslek Yüksekokulu, Tasarım Bölümü, Sakarya/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3850-9091>

Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL KÜPELİ

Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Resim-iş Eğitimi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3485-8489>

ÖZET

Günümüz sanatı, gelişen teknoloji ile birlikte pek çok farklı ifade biçimi ve tekniğini bünyesine dâhil etmiştir. Bunlardan birisi olan sürrealist sanat anlayışı da bilgisayar destekli tasarımları (dijital art) gibi sanat alanına nüfuz etmiş, toplumun yeni isteklerine karşılık verebilme ve aydınlatılabilme hususunda yapılan çalışmaları derinden etkilemiştir. Yalnızca toplumun temel ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmeyip, estetik kaygılarla da ortaya çıkaran birçok sanatsal çalışmaları ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bunlardan bir tanesi de illüstrasyon sanatıdır.

İllüstrasyon sanatı, temelde bir konu ya da tema doğrultusunda bir amaca hizmet etmekte olup, mesaj verme kaygısı olduğundan diğer sanat dallarına nazaran daha etkileyici ve anlaşılırdır. Günümüzde illüstrasyon sanatının icrasında çok farklı teknik, malzeme ve araç kullanılmaktadır. Fakat daha çok teknolojik imkânların kullanılması ile birlikte hem daha az zaman harcayarak hem de daha kolay oluşturulup bir mesajı aktarma olanağı toplum nazarında daha çok tercih sebebi olmuştur. Bilgisayar destekli (dijital art) sanat alanında içerisinde özellikle fazla kullanım alanına sahip olan illüstrasyon sanatı, dergi, kitap kapağı, ambalaj tasarımı vb. gibi alanlarda kolaylıkla kullanılabilir.

Bu araştırmanın temel amacı günümüz illüstrasyon sanatı içerisinde sürrealist etkilerin varlığına değinmek ve etkilerini ortaya çıkarmak üzere planlanmıştır. Bu doğrultuda geleneksel illüstrasyon tekniklerinde yer yer varlığını hissettiğimiz sürrealist etkilerin, günümüz sanatının adeta temsilcisi olan dijital sanat ile birlikte kendisine sıkça yer bulmuştur. Çünkü illüstrasyon sanatı günümüzde teknoloji ile birlikte hayal gücünün el verdiği müddetçe ortaya koyulabilen sürrealist etkilerin kullanılmasına büyük kolaylıklar sağlamış ve kendisine büyük bir yer edinmiştir. Sonuç olarak illüstrasyon sanatının mesaj ağırlıklı bir konuma sahip olduğu düşünüldüğünde mesajın alıcısında yer edinebilmesi ve akılda kalması bakımından sürrealist etkilerin büyük öneme sahip olduğu ve kendisine bu bakımdan pek çok sanatsal çalışmada yer sağlayabildiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: İllüstrasyon, Sürrealizm, Modern sanat, Kavramsal Sanat, Dijital İllüstrasyon

ABSTRACT

Today's art has included many different forms of expression and techniques with the developing technology. One of these, the surrealist understanding of art, has also penetrated the field of art, such as computer-aided designs (digital art) has deeply affected the studies on responding to and illuminating the new demands of the society. It has led to the emergence of many artistic works that do not only act in line with the basic needs of the society, but also reveal aesthetic concerns. One of them is the art of illustration.

The art of illustration basically serves a purpose in line with a subject or theme, and it is more impressive and understandable than other branches of art because of it is concerned with giving a message. Today, many different techniques, materials and tools are used in the execution of illustration art. However, with the use of more technological opportunities, both the opportunity to spend less time and to convey a message by creating an easier way has become more preferred in the eyes of the society. In the field of computer-aided (digital art) art, illustration art, which has a lot of use, can be used in magazine, book cover, packaging design, etc. It can be easily used in areas such as them.

The main purpose of this research is to address the existence of surrealist effects in today's illustration art and to reveal its effects. In this direction, the surrealist effects, which we sometimes feel in traditional illustration techniques, have often found a place for itself together with digital art, which is almost the representative of today's art. Because the art of

illustration has provided great convenience to the use of surrealist effects, which can be revealed as long as the imagination allows, together with technology, and has gained a great place for itself. As a result, considering that the art of illustration has a message-weighted position, it has been revealed that surrealist effects are of great importance in terms of getting the message to the recipient and keeping it in mind, and that it can provide a place for itself in many artistic works in this regard.

Key Words: Illustration, Surrealism, Modern art, Conceptual Art, Digital Illustration

1. GİRİŞ

Sürrealizm akımı tarihsel süreç içerisinde ele alındığında, akımın ortaya çıkmasından önce belli başlı pekçok sanatçı ve düşünür tarafından sezildiği, fakat tam manası ile isminin anılmasının sanayi devriminden sonra gelişen sosyal, siyasal, ekonomik ve psikolojik değişimlere paralel bağlamda seyrettiği fark edilmektedir.

Sürrealist akıma mensup sanatçılar, burjuva sınıfının örgütlemiş olduğu ve kendini konumlandığı maddiyatçı eksende, pozitivist ve pragmatist söylemlerle desteklemiş olduğu ahlak, estetik ve sanat gibi değerlerini eğreti bulmakta ve kendi yargılarını tamda bunun karşısına koymaktadırlar. Bu bağlamda sürrealistler bir nevi toplumun gerçeklerini kendi düşsel dinamiklerinde el almakta olup, bu minvalde düşüncelerini seyretilmişlerdir.

Sürrealist pek çok ressam, düşlerinden yola çıkarak geliştirmiş oldukları tekniklerini yalnızca resim disiplini ile sınırlandırmamakta olup tekniklerini plastik sanatların pek çok disiplininde üretime katkı sağlamışlardır. Sanatçıların bu tür eğilimlerinin neticesinde simgesel işlevi olan çalışmalar ortaya çıkarmışlardır. Bu çalışmalardaki düşsellik o denli ustaca kullanmıştır ki ve hayal ile gerçeklik çoğu zaman birbirine karıştırılmıştır.

“Hayal ile gerçek” daha çok sanatçıların illüstrasyonlarında ruh bulmuştur. Sürrealist illüstrasyonlar daha çok sanatın kavramsal iletisi ve izleyici arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır.

2. MODERNİZM

Modernizm olgusunu genel manasıyla açıklamadan önce bu dönemin ortaya çıkmasına vesile olan sosyal, politik ve ekonomik değişimleri etkileri gözetmek ve bu doğrultuda modernizm kavramını bir çerçeveye oturtmak daha doğru olmaktadır. Bu bağlamda modern köküne bağlı türeyen modernist, modernizm ve modernleşme kavramlarını belli bir çerçeveye oturtmak ve dönemselliğini iyice kavramak modernizmi açıklama yönünde bizlere sistematik bir yol tahin edecektir. Modern, daha çok yeni olan ve yakında zuhur eden manası ile anılmakla beraber, var olan kaynaklarını teknik bir kabiliyet doğrultusunda ileriye taşımakta ve onun iş dünyası ile endüstriyel alanda getirmiş olduğu pek çok çelişkili oluşlarda aramakta ve bulmaktadır (Jeaniere, 1994: 15).

Modern toplumun temellerinin atılması ile birlikte insanoğlu yeni bir serüvenin eşğine gelmiştir. 20. yüzyıl içerisinde modernitenin temel ilkelerine yönelik çağdaş toplum olgusu şekillenmekte olup, bilime dayalı teknolojinin gelişmesi ile birlikte ise toplumsal değişimlerde büyük ivme kazanmıştır. Bundan dolayı, temelde değişim ilkesine bağlı olarak modern toplum adete sürekli değişim gösteren bir canlı organizmayı çağrıştırmaktadır. Geleneksel toplumun modern toplumdan kopuşu Fransız İhtilali başlamış Sanayi Devrimi ile tam manası vuku bulmuştur.

Modern yapının oluşturduğu toplum algısı zihnimizde yarına konumlanmakta ve ileriye önceleyen bir ileri toplum anlayışı oluşturup, temelleri düşünce olarak aydınlanma çağına, politik olarak Fransız devrimine ve ekonomik olarak sanayi devrimiyle başlayan bir paradigmayı ve dönemselliği içerir.

2.1. Düşünce Olarak Aydınlanma Çağı ve Felsefesi

Aydınlanma sözcüğü, İngilizce de “light” yani ışık sözcüğünden türetilmekte olup “enlightenment” kavramına denk gelmektedir. Ancak aydınlanma sözcüğü dini anlamda Tanrının insanda zuhur etmesi ya da ermek gibi dini temelli anlamlardan farklı ele alınmalıdır. Aydınlanma 17. ve 18. Yüzyıllar hüküm sürmekte olan totaliter rejimlerin kastçı-feodal toplum yapısına, diktatöryal inanç dayatmasına karşı ve yeni zuhur eden burjuvazinin egemenliğindeki bir özgürleşme hareketidir (URL1).

Temel olarak Aydınlanma felsefesinin daha anlaşılır kılınması noktasında anahtar olarak akli ele alabiliriz. Bu doğrultuda Kant’a göre Aydınlanma, insanın kendi hür iradesi eşliğinde aklının her yanını mekân gözetmeksizin başkasının yönlendirmeleri olmaksızın özgürce kullanabilmesi ve aydınlanma için en temel

bağlamda özgürlükten başka bir şeyin gerekmediğini dile getirmektedir. Bu özgürlüğünde yalnızca aklın egemenliğinde tam manasıyla işlevsellik ve geçerlik kazanacağını savunmaktadır (Kızılcılık, 1994: 87).

Aydınlanma, eleştirel aklın kullanılması neticesinde metafiziksel olgulardan, mitlerden batıl inançlardan, ve doğa üstü güçlere tabi olmaktan men ederek, kendisine özerk bir alan yaratır (Dochherty, 1995: 14). Bu sayede insanın en temel gereksinimleri ve yaşayış biçimi artık dışarıdan gelen bir otoriteye değil de kendi özgür rasyonel (akılcı) etkinliğine dayalı bir hale gelmektedir (Çiğdem, 1997: 26). Aydınlanma felsefesini kendisinin hemen öncesinde var olan pek çok felsefeden ayıran, yalnızca birkaç kişiye indirgeyebileceğimiz spesifik bir alanı aklın kontrolünde yürütülen bir yaşamı herkese uygulama ve genelleme iddiasıdır.

Aydınlanma ruhu, bireyin eğitimsel sürecini tayin etmekte kalmayıp, onun hem sosyal çevresinden hem de hem bizzat kendi duygu ve düşüncelerinin dayattığı pek çok kalıptan kurtarıp, bilgiye üstünlüğü önderliğinde aklın eylemini örgütleyen bir toplumsal yapılanmayı desteklemekte ve buna teşvik etmektedir (Touraine, 1995: 25-26).

Menşei Rönesans ve Reform gibi toplumsal bağlamda köklü yeniliklerin gerçekleştiği düşün hareketlerine dayalı olan, temelleri aynı kaynaktan beslemesinin yanında Batı Avrupa toplumları kendi iç dinamikleri ve tarihsel yaşamışlıklarına yönelik farklılık gösteren (Alman Aydınlanması, İngiliz Aydınlanması, Fransız Aydınlanması, İspanyol Aydınlanması gibi...) Aydınlanma hareketlerini yaşamış ve bu şekilde temel de insan ve aklı ön plana alan, insan özgürlüğü, insan hakları, toplum sözleşmesi, laiklik, demokrasi, eşitlik gibi düşünceler sivrilmiştir. Tüm bunların yanında hakir görülen pek çok disiplinde kendisine tek başına kabul ettirmiş, felsefenin, bilimin ve sanatın sınırları da Aydınlanma hareketiyle ayrılmıştır. Habermas'ın deyişle bu durum "modernlik Projesi" nin temelini tayin etmektedir.

12. yüzyıl ve 16. Yüzyıl arasında yaşanan zaman diliminde aklın ön plana çıkması, doğa bilimleri ve astronomide kayda değer pek çok önemli buluşun doğmasına vesile olmuştur. Rönesans düşüncesi ile birlikte toplumun en küçük yapı taşı olan birey, kendi doğal ve sosyal çevresini bilimsel bağlamda ele alarak geleneksel öğretileri ve yaşam tarzlarını yavaş yavaş tek etmeye başlamıştır. Aydınlanma ile birlikte ise totaliter ve feodal rejimlere, özellikle baskıcı dinsel dünya görüşüne karşı tutum ve davranış sergileyerek kendi özgürlüğünün tekeline sahip olmuştur. Aydınlanma çağı, insana ait ön önemli melekelerin akıl ve düşüncenin birlikteliğinde görmüştür. Sosyal hayatın düzenlenmesinde ise metafizik ve mistik bilgi yapıları yadsınarak aklın egemenliğini ortaya koyulmuştur (Çiğdem, 1997: 21). Bu çağın getirisi, dinin toplum nazarında otoritesini sorgulatmış hatta yerinden etmiştir (Jeanniere, 1994: 120). Bu minvalde Rönesans, her şeyden önce kendisini sanat ve edebiyat üzerinde etkin kılmış olsa da bu durumdan dini yaşayış biçimleri ve öğretileri de etkilenmiştir. Matbaanın icadı ile okur-yazar oranında ki artış reforma uygun zemin hazırlamış ve süreci daha da hızlandırmıştır. Özellikle daha öncesinde sadece dini otoriteler tarafından okuma yazma bilmeyen topuma öğretilen bilgiler matbaanın yaygınlaşması ile birlikte birey bizzat bilgiye kendisi ulaşmış ve öğretilen din ile kutsal kitapta yazılı olan din arasındaki fark bu şekilde ortaya çıkmıştır. Rönesans, reform ve daha sonrasında aydınlanma hareketleri doğmuş oldukları Avrupa topraklarını, kendi zaman diliminde dünyanın toplumsal ve ekonomik yönden en gelişmiş yeri haline getirmiştir. Bu doğrultuda pek çok bilgi kaynağında modernleşme kavramı "Avrupalılaştırma" ya da "Batılılaştırma" olarak ele alınmaktadır (Suğur, 2004).

Aydınlanma felsefesinin temelleri Antik Yunan düşünürlerin, doğanın belli bir düzen olarak el aldıkları ve bu içerisinde akla uygun bir zemin aradıkları döneme kadar uzanır. Yazılı kaynaklarda ise aydınlanma, felsefenin ortaya çıkması ile başladığı kanısı çok yaygındır.

M.Ö 5. yüzyıl Yunan düşüncesinde dine ve geleneğe karşı sorgulama, hatta ayaklanma başlamıştır. Bu tür düşünme sistemleri temellerinde eleştirme, yeni bir yaşam düzenini bulmak için eski yaşam biçimlerini sorgulama ve bunu yaparken de insanın kendi aklı ile bulmaya çalışması ile olmuştur. Bu tür hadiseler aslında modern bağlamda ele aldığımız aydınlanma düşüncesinin adeta temelleri mahiyetindedirler.

Aydınlanma tarihi sırasıyla Barok'a, Ortadoks'luga ve Refarmasyona'a karşı gelişen bir tepkidir (Im Hof, 2004: 17-18). Kant ise, aydınlanmayı şu şekilde tanımlamaktadır: "Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve

yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır” (Kant, 1922: 169-176).

Descartes, “açık ve kesin” bilgiye atfettiği pozitif anlayış ile birlikte hakikat ve düzen bundan böyle arınmış ilkelere bağlı kalmayacaktır. Bilgi artık Tanrı inancında aranmayacak aksine ampirik vakalardan çıkarılması gerektiği öne sürmektedir. Wolin’e göre toplumsal dünya, “duyular üstü” otoriteye başvurmaksızın, rasyonel ve duyumsal olmayan meleklerle bel bağlamaksızın yalnızca zekâ tarafından inşa edilmiştir (Wolin’den akt. Murphy, 1995).

Aydınlanma, toplumun en küçük yap taşı olan bireyden halkın bütününe değin köklü değişiklerde sebep olmuştur. Agute Comte ve Emil Dukheim, literatürde modern sosyolojinin kurucuları sayılırlar. Comte, düzensizliğin ve kaosun bilgi kaynağını sorgulamayarak hareket eden insanlardan vuku bulduğuna inanıyordu. Comte bu durumu Üç Aşama Yasası’na göre ele almıştır. Bu yasaya göre teolojik ve felsefi dönemlerdeki bilgi güvenilir bilgi değildir; çünkü bu durumda toplumsal ve doğal olaylara açıklama getirmek için Tanrılar ve ispatı mümkün olmayan diğer faktörler duruma dahil olmaktadır. Üçüncü aşamada, pozitif bilim egemenliği kabul edilmelidir ve bu durumda ortaya konan bilginin evrensel olduğu varsayılmaktadır. Bilim, gelişi güzel değerlerden arıtılmış, sübjektif yargılardan uzak olduğundan, hakikat neticede bilimsel olanların kavrayışları içerisinde yer almalı ve ele alınmalıdır (Murphy, 1995).

Descartes ve Kant gibi düşünürler zihniyetin değişen yönünün felsefi düşüncesini geliştirmişlerdir. Avrupa’da meydan gelen sanayi devrimleri de bu sürecin tetiklemiş ve adeta maddi temelini atmıştır. Değişen bu yeni düzen insanların toplumsal ve ekonomik ilişkilerini yeni revize etmiş, ortaya çıkan bu yeni düşünce biçimleri eski dünyaya yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu doğrultuda modern yaşamın temelleri atılmıştır. 1789 Fransız Devrimi kökeninde, Fransız aydınlanmacılığının belirgin izlerini ve etkisini taşımaktadır.

2.2. Politik Olarak Fransız Devrimi

Temelde İngiltere, Fransa ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinde gelişim göstererek doğmuş olduğu yerlerin yapı geleneklerine uygun biçimler alan Aydınlanma Felsefesi, en uçta ve en radikal sonuçlara Fransa’da ulaşmıştır. Bu durumu Fransa’nın o dönemki siyasi ve sosyal durumu ile izah edilebilmektedir. Fransız Aydınlanması uçta öğretisi ve fikirleriyle adeta Fransız Devriminin patlamasına vesile olmuştur (Cevzici,2003:762-764). Bunun yanında bilimsel bir araştırma sürecine tanıklık edip gelişen İngiliz Aydınlanma felsefesine karşılık Fransız Aydınlanma felsefesi o zamana değin alışılan anlayış ve görüşleri temelden yadsıyan ve yıkan bir felsefi düşünme sistemine sahiptir. Kışkırtıcıdır, inkârcıdır, göreceği işte kendisine büyük güveni olduğu için de dogmatiktir. Bundan mütevellit aydınlanmanın en karakteristik çizgilerine ve en belirgin özelliklerine Fransa’da rastlarız (Engineri, 2008: 9).

Toplumda oluşmakta olan bu hızlı ve köklü değişimin altında aydınlanma filozoflarının büyük etkisi mevcuttur. Aydınlanma felsefesi pozitivist bir yaklaşım düsturunda ve mantık önderliğinde çağının köklü gelenekleri ve siyasal rejimin baskıcı eğilimlerinin karşısında kendisini konumlandırmayı vazife edinmiştir. Aydınlanmacılar aklın egemenliğindeki özgürlük anlayışını hayatın her alanına entegre etme fikrindedirler. Descartes, aklın ve eleştirel zihnin egemenliğine, Montesquieu ise yasama erkinin halkın seçtiği vekiller vasıtası ile kullanılması gerektiğini ve güçler ayrılığı ilkesinin hayata geçirilmesine vurgu yapmıştır. Bunun yanında İngiliz Halklar bildirgesi, John Locke’nin fikirleri ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi sayesinde dile getirilen demokratik ilkeler ve liberal ekonomi gibi fikirlerde burjuva kesimini aktive etmiştir. Fransızlar dünya genelinde ortaya çıkan fikirleri ve hareketleri yakından takip etmiş ve tüm bu politik gelişimleri yine kendilerine has bir şekilde içselleştirerek ihtilal yapmak için uygun zemin hazırlamışlardır (URL2).

Bunun yanında sosyal bir akım olarak kendini gösteren Fransız ihtilali, özellikle Avrupa ve Batı dünyasında kanıksanmış ve adeta tarihte bir dönüm noktası haine gelmiştir. Kral’a tabi Fransız halkı ihtilal ile birlikte Kral’ın emirlerine karşı çıkmış ve kendilerinin yönetilmesinde hak sahibi olmak istemişlerdir. Tüm bu oluşumların paralelinde halk çocuklarına bilgi sahibi olması için itap okuma alışkanlığı kazandırmak istemiş, onlara güzel bir gelecek tayin etmek üzere üniversiteye göndermeye başlamış ve tüm bunlar doğrultusunda Fransız toplumu büyük bir kültürel devrim ve atılım ortaya koymuştur. Bilinçli hareket eden toplum birlikteliği sayesinde halk, bağımsız yayın organlarından faydalanmış ve gerek eleştirel bakışı kazanması gerekse entelektüel birikim sahibi olması daha talepkâr ve olgun bir toplum karşımıza çıkmıştır. Bunun yanında Kral’ın arz ettikleri ve giderek artan vergi yükü karşısında ezilen halk,

Cumhuriyet rejimine daha çok ilgi duyar hale gelmiş ve buna benzer durumlar halkın zihninde adeta bir ihtilal düşüncesi doğurmuştur (URL3).

2.3.Ekonomik Olarak Sanayi Devrimi

Fransız İhtilali'nin 18. yüzyıl aydınlanma düşüncesine ve Modern toplumun düşünsel gelişiminde büyük katkıları mevcuttur, bunun yanında aynı şekilde 18. yüzyıl Sanayi Devrimi'nin de modern toplumun ekonomik gelişimine maddi bağlamda katkısı o denlidir. Diğer bir deyiş ile, aydınlanma hareketi neticesinde ekonomik yapılar ve ilişkiler köklü değişimlere ve reformlara uğramıştır.

Geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş sürecinde başat rolü ekonomik faaliyetler belirlemiştir. Politik bir düzeyde ortaya çıkan Rönesans, reform hareketleri ile aydınlanma düşüncesi aslında temelde geleneksel toplum yapısından sıyrılmak isteyen ve ekonomik bağlamda zenginleşmek isteyen burjuva sınıfının destekleri sayesinde bu gerçek açıklamalıdır. Burjuva sınıfında gözlemlenen refah düzeyi ilk başlarda ticaretin gelişmesiyle ortaya çıkmış ve daha sonra Sanayi Devrimi ile birlikte iyiden iyiye yerini bulmuştur (Suğur, 2004).

On sekizinci yüzyıl Avrupa'sında meydana gelen önemli hadiseleri ve yenilikleri daha iyi kavrayabilmek için aydınlanma hareketinin ve Sanayi Devrimi'nin birbirlerini tamamlamakta olan bir bütünün parçaları olarak düşünmekte yarar vardır. Bundan dolayı modern toplumun gelişime katkı sağlayarak adeta zemin hazırlayan pozitif düşüncenin altında maddi güç tedarikçisi olarak Sanayi Devrimi, siyasi erk olarak ise de Fransız İhtilali karşımıza çıkmaktadır.

Modernist anlayış çerçevesinde Sanayi Devrimi'ni ele aldığımızda 18. yüzyıl Avrupa'sında bilimin ve teknolojinin gelişmesi ve bu birlikteliğin sayesinde üretim sürecine yansımaları ve yine ekonomideki köklü değişimlerin tümüne denilebilir. Özet bir şekilde tanımlamak gerekirse, Sanayi Devrimi geleneksel bağlamda tarımsal üretime dayalı ekonomik bağıllığın yerini sanayi bazlı mal ve hizmetlerin üretimine geçmesine diyebiliriz. Bunun yanında insana dayalı bir üretim pratiğinin yavaş yavaş terk edildiğinin, bunun yerine ise teknolojik gelişimler sayesinde üretim faaliyetlerinin makine temelli üretim faaliyetlerinde bulunmaktadır.

Sanayi Devrimi ile birlikte tarımsal faaliyetler hiçbir zaman eskisi gibi olmamıştır. Teknolojik gelişmeler tarımda makine kullanılmasının önünü açmış ve bu sayede üretime yönelik verimlilik bariz bir şekilde artış göstermiştir. Teknolojinin sıkça kullanılması ile birlikte insana olan ihtiyaç azalmış akabinde köyde tarım ile uğraşan insanlar işsiz kalmış ve kentte göç etmek zorunda kalmıştır. Bunun yanında köyden kente insan göçü kentlerdeki sanayi bölgelerindeki makine temelli işgücü gereksiniminin hatırı sayılır şekilde karşılamıştır.

Sanayi devrimi süreci ve sonrasında değişimlerden ve yeniliklerden etkilenen sanat ve tasarım bu anlamda bünyesinde pek çok yeni akımı dâhil etmiş, farklı anlayış ve üslupların doğmasına vesile olmuştur. Sürrealizm ise modernizm sanat anlayışının son zamanlarında ortaya koymuş olduğu itirazı, dik duruşu ve gerçeküstü anlayışı benimsemiş bir akımdır.

3. SÜRREALİZM VE RESİM

1917'lerde şair Guillaume Apollinaire "Les Mamelles Tiresias" adlı drama türündeki tiyatro oyununa ilişkin ortaya koyulan eleştiride oyuna ilkin drama vurgu yapmak maksadı ile ironik bir biçimde ilk defa "Gerçeküstüçülük" sözcüğü kullanmıştır. Sonrasında ise başta Fransa olmak üzere resim ve şiir gibi pek çok sanat disiplininde olmak üzere birçok akım bu sözcüğü benimsemiş ve kullanmıştır.

Gerçeküstüçülük 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan diğer avangart sanat akımları ile mukayese edildiğinde görsel imgeyi ele alış biçimindeki farklılık ve imgenin işlevini tanımlamanın ötesinde arayışları bakımından diğer akımlardan ayrılmaktadır. Onlar için gerçek hayatta gözle görülüp kavranan herhangi bir şeyin anlamı ve işlevi yoktur. Temelde önem arz eden şey, içsel olanı yansıtabilme ve hayali canlandırabilmektir. 1920'lerin başında Paris'te bir araya gelen sanatçılar, Birinci Dünya Savaşı'nın insanlık üzerindeki olumsuz etkileri neticesinde 1920'li yıllarda bir takım sanatçılar Paris'te bir araya gelmişler, yaşanan trajediye bağlı sorumlu kimseleri aramışlardır. Kendilerince sanatında yozlaşmış olduğunu ve gereceği saptırdığını düşünmüşler ve akabinde dönemlerin sanat anlayışına karşı-sanatla yanıt vermişlerdir.

1925 senesinde La Revolution Surrealiste mecmuasında Modern resmin tarihsel gelişimine ilişkin bir yazı dizisi yayınlanmaya başlamıştır. Modern resim ve gerçeküstücülük arasındaki bağa ve ilişkiye sanat tarihinden ilk örnekler bu mecmuada yer verilmiştir (Ağsakallı 2014: 33). Sürrealistlerin tanınırlığının artmasında yaklaşık 1925 yıllarında Picasso'nun iştirak etmesinin büyük bir etkisinin olduğu kaçınılmazdır.

Sürrealist akıma mensup bir ressamın çalışmalarında iki aşama göze çarpmaktadır:

1- Resimde yer alan unsurların parçalara ayrılması (dekompozisyon). Sürrealist pek çok ressamın eserinde neredeyse hiçbir figürü tamamlanmamış olarak görmemiz bu yüzden.

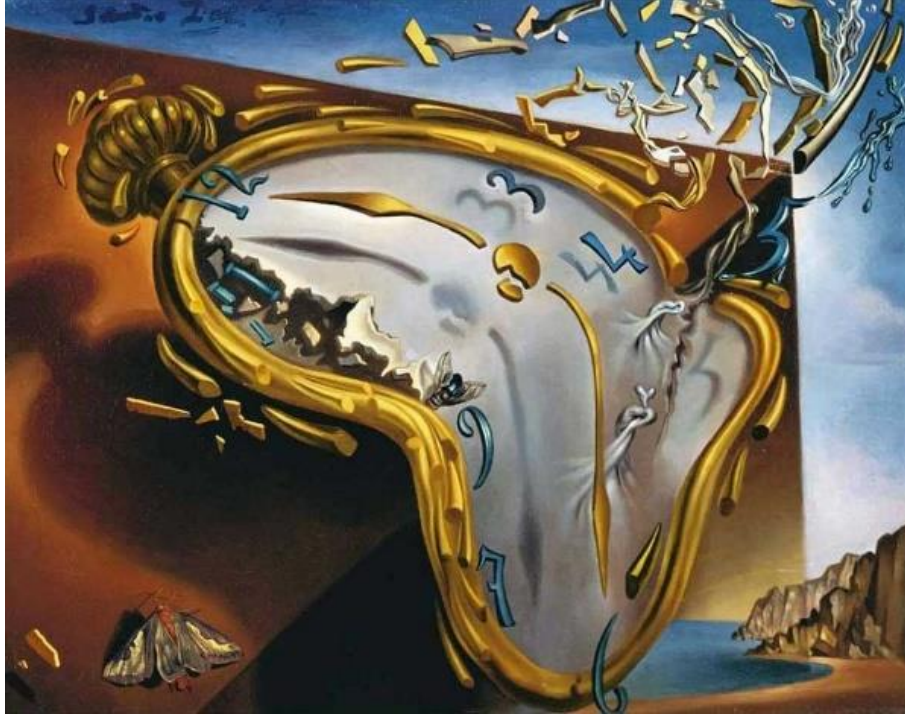
2- Sezgi ve duyunun kontrolünde düzenleme (kompozisyon). Sürrealist resimlerde yer alan her bir parça doğadan bir kesite ve unsura benzemektedir, tabi ki bu gerçeklik içeren kısımların çoğu düste veya hezeyan anında beliren bazen akla abes gelen, bazen de korkutucu ve hiçbir zaman sanatçının mantığı çerçevesinde ele almadığı seçimlerden veya keyfine bağlı olmadığı, fakat neredeyse tamamının tesadüflerle ilişkili bir kaynaktan beslenmektedir.

Sürrealist resimlerde kişinin kendi hayal dünyası ve şuurlaltı ön planda tutulduğu için bu akıma mensup sanatçıların hiçbiri diğerinin ne tür bir iş ortaya koyduğu ile ilgilenmeden, kendi iç dünyasındakileri ön plana çıkarmak için çaba göstermektedirler. Bu bağlamda Sürrealist resimlerde ucu bucağı olamayan mekân yaratma hissi vuku bulmuştur. Çünkü rüyalarda ve bilinçaltında beliren resimlerde bir başlangıç ve son yoktur. Gerçekten de bu akıma bağlı ressamların çalışmalarında geniş bir mekân hissi yaratıldığı görülmektedir.

Resim 1. “The Jewish Angel”, Giorgio de Chirico, 1916 (URL4).

Sürrealist akıma mensup ressamlar şunlardır: Giorgio de Chirico, Hans Arp, Max Ernst, Juan Miro, Andre Masson, Yves Tanguy, Salvador Dalí, Man Ray, Riene Magritte. (Güvemli, 1960). Akıma dahil olan tüm bu sanatçıları ortak paydada birleştiren unsur: ela almış oldukları konuları kendi içsel, hayali, fantastik ve mecazi yaklaşım doğrultusunda işlemeleridir. Gerçeküstücü diye adlandırılan ressamlar, betimleyici resimler ortaya koymaktadırlar. Joan Miro'nun, Andre Masson'un ya da Hans Arp'ın çalışmalarına bakıldığında ilk başta soyut izlenimler elde edilebilir ancak, derinlemesine incelendiğinde tematik bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Akımın ressamları en temel gayesi içsel bir görüyü tuvallerine taşımak ve bunu en iyi şekilde yansıtmaktır.

Resim 2. “Melting Clock” Salvador Dali (URL5).

4. İLLÜSTRASYON

Güzel sanatların bir kolu olarak illüstrasyonun tanımı için en basit tabirle bir mesaj içeren, bir amaca hizmet eden eserdir diyebiliriz. Bir konunun uygun bir kompozisyon haline getirilerek anlatımı ve yorumlanmasıdır. Ele aldığı konuyu çarpıcı hale getirebilmesi için illüstrasyon, dramatik veya eğlencelidir. Objeye yerine subjeye önem verir ve dikkat çeker. Resimsel manada abartılı ya da doğada benzeri görülemeyecek ve deneysel olarak kurgulanamayacak kompozisyonların oluşmasını sağlar. İllüstrasyon, bir öyküyü, olayı, temayı kurgusal bir anlatımla resimleyerek daha ilgi çekici hale getirebilir. İllüstrasyonlar ticari amaçlı olarak farklı alanlarda karşımıza çıksa da sanatsal çalışmalar olarak da tasarlanabilmektedir.

İllüstrasyonlar, sorunların çözümü, eğlendirme, süsleme, yorumlama, bilgilendirme, eğitime, teşvik etme, şaşırtma ve hikâye anlatma gibi işlevler için yaratıcı, özgün ve kişisel yorumlamayla hazırlanan görsel içeriğin hedef kitleye aktarılma sürecini kapsar. İllüstrasyon alanında kullanılan terimler fikirlerin daha iyi şekil almasına ve belirlenmesine katkıda sağlar. İllüstrasyon sanatı sürekli gelişmekte olan oldukça etkili bir sanat biçimidir. İllüstrasyon zengin bir tarihe sahiptir (Wigan, 2012 s:9).Tarih boyunca her alanda çarpıcı imge ve mesajlar yaratabilen yaşamsal, dinamik, çağdaş bir ifade, yorum ve iletişim aracı olmuştur.

İllüstrasyon adını 13. yüzyılda almıştır. Latince “lustrare” kökünden gelir. Anlamı “anlaşılır yapmaktır. Zaman içinde farklı anlamlar yüklense de günümüzde kullanılan anlamıyla dilimize en yakın karşılığı “betimleme” olacaktır.

19. yüzyıldan itibaren bilim ve teknolojideki gelişmeler aynı zamanda kitlesel üretimin başlamasıyla gazete ve dergiler, üretim yapan iş dünyası, farklı ve etkili görüntülere ihtiyaç duymuştur. Bu kapsamda illüstrasyon tekniği daha popüler bir hale gelmiştir. 1950’lerde fotoğraf makinalarının gelişme göstermesiyle gerçeğe çok yakın görüntüler elde edilebilmiş ve fotoğrafın etkinlik alanı genişlemiştir. Fotoğrafın bu yıllarda illüstrasyonun etkinlik alanını sınırlamaya başlamıştır. Fakat fotoğrafın illüstrasyonun alanını sınırlandırması illüstrasyonun kendine yeni alanlar bulmasına sebep olmuştur. Sanatçılar, bireysel stiller ve teknikler yaratarak, görsel iletişim açısından illüstrasyonu vazgeçilmez sanatlardan biri haline getirmişlerdir (Çıtaklı, 2014: 7). Günümüzde hala fotoğraf ve ileri görüntüleme teknikleri, illüstrasyon tekniğiyle hazırlanmış olan görüntülerin bilgi ve kalitesine hala ulaşamamıştır. Örneğin; tıp alanında insanın iç organlarını gösteren illüstrasyonların kalitesi fotoğraflarla elde edilememektedir (URL6).

Resim 3. Fantastic İllüstrasyon (URL7).

İllüstrasyon günümüzde kullanım alanları açısından oldukça çeşitlilik göstermektedir. Tarz olarak günümüz illüstrasyonlarının ilk örneklerinin 2. Dünya Savaşı sırasında, ülkelerin, halklarını savaşa hazırlamak ve destek vermesini sağlamak için propaganda unsuru olarak kullandığı afişler olduğunu söyleyebiliriz. Halen güncelliğini koruyan pin-up tarzı da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu akımın etkisiyle genellikle ilk illüstrasyon örnekleri oldukça siyasi amaç gütmekteydi ancak bir süre sonra bu algı kendisini ticarete ve sanata bırakmıştır.

Yaşadığımız bilgi çağında, mevcut bilgi hacmini hızlı ve etkili bir şekilde işleme ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. Bu kapsamda illüstrasyon; çizime dayalı olarak, hedef kitlesine istenen mesajı betimleyici, yorumlayıcı ve belgeleyici bir rol üstlenerek iletmektedir. Sanatlarında hep farklılıklar arayan günümüz sanatçıları, teknolojinin beraberinde getirdiği yeni malzeme ve teknikleri kullanarak yeni anlatım yolları aramaktadırlar (Akhundlu, 2014:3) Bu yeni malzeme ve tekniklerden biri de bilgisayar teknolojisinde yaşanan büyük gelişmelerin sağladığı kolaylıklardır. Bilgisayar destekli illüstrasyon tasarımı (Dijital İllüstrasyon) her geçen gün daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Güzel sanatlar, özellikle çağdaş dünyada toplumu oluşturan bireyler arasındaki iletişimi ve alışverişi sağlayan en önemli faktörlerden biri sayılmaktadır. Grafik Sanatların kapsamında anılan illüstrasyon ise farklı dile ve kültüre sahip insanların, başka bir öğeye ihtiyaç duymadan bir anlam çıkarmasını amaçlar (Tuna, 1997: 4). Görsel iletişimin çoğu alanında kullanılan illüstrasyon, geçmişten bugüne iletişimi sağlayan kültürlerarası ortak dil olma özelliğini sürdürmektedir. İllüstrasyon, bazen iletişimi sağlayan bir dil, ticari amaçlı bir unsur bazen de hayalleri, düşleri anlatan birer sanat alanı olarak kullanılmıştır (Akhundlu, 2014:1)

Günümüzde illüstrasyon çok farklı boyutlara ulaşmıştır. Günümüz sürreal illüstrasyonlarını incelendiğinde gerçek olmanın yanı sıra bazen insan aklını zorlayan türde çalışmaları görmek mümkündür.

Resim 4. Fantastik İllüstrasyon (URL8)

Resim 5. Fantastik İllüstrasyon (URL8)

5. GÜNÜMÜZDE SANAT VE İLLÜSTRASYON SANATI ANLAYIŞI

Günümüzde çağdaş sanat olarak adlandırılan sanat temelini 1960'lı yıllarda ortaya çıkan sanat anlayışlarından alır. 1960'lardan bu yana hızla gelişen teknolojiye ayak uydurmuş ve günümüzde çok farklı ve dinamik bir şekillerde izleyicinin karşısına çıkmıştır (Bulut, 2014: 119).

Günümüzde çağdaş sanat kavramlarının başında kavramsal sanat gelmektedir. Kavramsal sanat içerisinde sanatçılar özgür bir ifade alanı bulmuşlardır. Kavramsal sanat çalışmalarında düşünceyi ve kavramı iletmede gösterge olarak dil, çeşitli nesnelere, insanın kendisi ya da doğa kullanılmaktadır. Fakat bu göstergelerin hiçbir zaman sanat yapıtı olarak algılanmamasının gerektiği savunulmaktadır. Kavramsal sanatta eğer bir ürün aranacaksa, bu ancak sanatçının iletmek istediği düşünce ve kavramdır (Özayten, 1997: 971).

Kavramsal sanat, görsel sanatları objelerle odaklanarak tanımlamaktan ziyade bu objelerin içinde barındırdığı değişen anlamlarına odaklanarak ortaya çıkarılan sunuma değişen kültürel anlamları ile bakmak gerektiğini vurgulamıştır (Breitweiser, 2006, 9).

Kavramsal sanatta sanatçı fikrini ortaya koymak için her türlü malzemeyi kullanabilir. Bu bazen gündelik bazen eşsiz, garip nesnelere izleyicide zihinsel bir sürecin içine girmesini arzular. İsraili sanatçı Dudi Ben Simon'un çalışmaları (Bkz; Resim 6 ve 7.).

Resim 6. Dudi Ben Simon, Different Image, 2014 (URL9).

Resim 7. Dudi Ben Simon, Different Image 1, 2014 (URL9).

Sanatçı, Resim 6. de külahın üzerine kabloyu dolayarak dondurma hissini bize farklı bir şekilde hissettirmektedir. Resim 7. de ise çizimin üzerine bir başak yerleştirerek hem kadının saç yapısına dair hissiyat hem de başak ve kadının benzetimini farklı bir illüstratif gerçeküstü bir soyutlama ile ortaya koymuştur.

Sibernetik ruh modern dönemin başlıca davranış şeklini oluşturmuş dolayısıyla sanatçının başta gelen araçlarından biri bilgisayar olmuştur. Bilgisayar, düşünceyi genişletmeye yarayan sınırsız zihnin bir aracıdır (Ascott, 2002:103). Bilgisayar gibi dijital araçlar gün geçtikçe daha yaygın hale gelmiş ve sanatçılara sınırsız ifade biçimleri üretme imkânı tanımıştır. İzleyici bu süreçte tamamen sanatçının sentetik dünyada ürettiği ürünlere dikkati vermiş, izleyicinin kendisi de bu sentetik dünyanın içine sokulmuştur. (Wands, 2006:98,99).

Bu teknolojik araçlarla görseller uzun mesafelere iletilebilir, istenildiği kadar kopyasını çıkarılabilir, uzak mesafeler arasında fikir ve enformasyon değiş tokuşu gerçekleştirme imkânları sağlanabilmektedir. Teknolojik araçların sunduğu bu ve bunun gibi imkânlar dijital çalışmalarını tercih edilir kılmaktadır (Şahin, 2010, 33).

Meksikalı sanatçı Stefan Brüggen bir konuşmasında “Kimin bir stüdyoya ihtiyacı var ki? Bugün bir sanatçının bütün ihtiyacı olan, bir bilgisayar ve bir telefon hattıdır” demiştir. Bu sözler sanatçının özgün ya da asli malzemelerle çalışan bir üretici olmaktan çıkıp, mevcut kültürel nesnelere yeni bağlamlara yerleştirilmesi alanında bir editör görevi üstlenmeye başladığını açıklamaktadır (Bulut, 2014: 121).

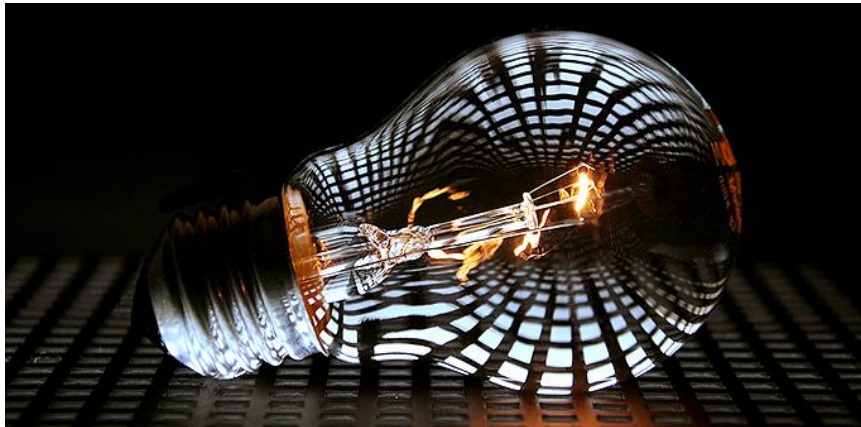
Her geçen gün geliştirilen ya da bir yenisi piyasaya sürülen bilgisayar programlarıyla hem iki boyutlu hem de üç boyutlu sanal bir ortamda çalışma olanağı yakalamıştır. Sanatçı ya da tasarımcı elde ettiği ürünü gelişen teknolojinin sunduğu çeşitli cihazlar vasıtasıyla iki ya da üç boyutlu şekilde çıktı alınarak gerçek dünyada da sergileme şansını yakalamıştır. Resim 8’de yer alan Bilgisayar destekli tasarım programı olan *Autodesk Sketchbook* programıyla çalışılmış bir illüstrasyondur. Bu illüstrasyon daha çok gerçeğe yakın, betimleyici, mesaj verici, etkileyici ve sürrealist görüntüsüyle dikkat çekmektedir.

Resim 8. Vladimir Kazak, “The mont” (URL10)

Bazı görüşler, sanatçıların eserlerini üretirken ne tür bir araç kullandıklarının önemini olmadığını savunmaktadır. Diğer görüşler ise, sanatçıların bilgisayarda ürettikleri ürünleri bir önemsiz görerek bu çalışmalara asla sanat denemezdi. Melvin Prueitt’in görüşüne göre “... bir bilgisayar kendi başına sanat eseri üretmez tıpkı bir resim fırçasının tek başına Salvador Dalı’nın “ Belleğin Azmi” çalışmasını üretmeyeceği gibi” (Greh, 1990: 2-4). Dolayısıyla sanatçı eserini üretirken aslında bir fırça kullanıyormuş gibi onu bir araç olarak kullanır. Üretilen eser sanatçı aklının bir ürünüdür.

Geçmişte sanat eseri mesajı izleyiciye açıkça iletirdi. Çağdaş sanat akımlarıyla birlikte sanatın vizyonu izleyiciyi de içine alan bir düşünce yapısıyla örülmüş, davranış ve davranışın işlevlerine yönelmiştir. Böylelikle sanat daha az anlatımcı fakat daha işlevsel bir hale gelmiştir (Ascott, 2002, 98). Sanatçılar izleyiciyi eserlerinin bir parçası haline getirerek onları çepeçevre saran sanat eserleri üretiyorlar. Resim 9’ daki örnekte olduğu gibi eser ışık yoluyla etkisini tüm mekâna yayarak izleyiciyi farklı bir boyuta geçiriyor. Sanatçı sürreal bir düşünce içinde sanat eserini anlamaya, algılamaya ve yaşamaya başlıyor.

Resim 9. “Yansıma” (URL11)

Günümüzde sanat eserleri alışılmadık dışına çıkmış, malzeme kullanımları düşünceleri ifade edebilmek için alışılmadık şekilde karşımıza çıkmaya başlamıştır. Oluşturulan enstalasyon çalışmaları teknolojinin sağladığı imkanlarla sanal ortamlara taşınabiliyor izleyicilerin interaktif bir şekilde katılımı sağlanabiliyor aynı zamanda bizzat kendileri çalışmaların bir unsuru haline gelebiliyorlar.

6. SONUÇ

Sonuç olarak, günümüzde sürrealizm anlayışında sanatsal ifade olanakları çok farklı boyutlara ulaşmıştır. Günümüz grafik sanatlarında kavramsal sanatın yanı sıra dijital art gibi birçok sanat anlayışı başta topluma bir şeyler sunabilme ya da topluma ışık tutabilme amacı ile kullanılmıştır. Ayrıca tüm bu amaçlar yalnızca fonksiyonel bağlamda toplum için ortaya konulmamış, estetik kaygılar da göz önünde bulundurulmuştur. Bu tür ifade biçimlerinden biriside illüstrasyon sanatıdır.

İllüstrasyon sanatı mesajı iletebilme bakımından diğer sanat dallarına nazaran daha anlaşılırdır. Günümüzde illüstrasyon daha çok teknolojik imkânların kullanımıyla birlikte hem daha az zaman harcayarak hem de daha kolay oluşturulup bir mesajı aktarmada topluma çok daha yakındır. Dijital art sanat alanında özellikle çok daha fazla kullanım alanına sahip olan illüstrasyon sanatı dergi, kitap kapağı, ambalaj tasarımı vb. gibi alanlarda kolaylıkla kullanılabilir.

Günümüzde sürreal anlamda yapılan illüstrasyon sanatının teknolojik imkanlarla eşdeğer çok daha farklı bir alana sahip olduğunu düşünebiliriz. Çünkü sürrealist biçim ve anlamları içeren illüstratif çalışmalara başta izleyicinin zihninde ve tahayyülünde derin etkiler ve izler bırakmakta, bunun yanında sanatçı tarafından verilen mesajın daha etkili ve yaratıcı kılması bakımından büyük önem arz etmektedir. Sonuç olarak 21. yüzyıl teknolojik gelişmelerin baş döndürücü hızı ve ortaya koymuş oldukları fantastik yenilikler düşünüldüğünde, bunun grafik sanatında illüstratif yansımalarını göz önüne aldığımızda gerek izleyicisi gerekse yaratıcısı bakımından sürrealist etkilerin illüstrasyon sanatında bu denli sıkça tercih edilmesini daha iyi açıklamaktadır.

KAYNAKLAR

Ağsakallı, M., S., (2014), “Sürrealizm Akımının Afiş Tasarımına Etkisi ve Uygulama Örnekleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Fakültesi, Erzurum

Akhundu, G. (2014). Gazete ve Dergi İllüstrasyonlarının Üretim Sürecinin İncelenmesi. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İzmir

Ascott, R. (2002). Behaviourist art and the cybernetic vision. USA: Norton & Company.

“Aydınlanma Nedir”(1784) Immanuel Kant-Türkçesi: Nejat Bozkurt –Felsefe Yazıları-1983

Bulut, İ. (2014). 21. yüzyılda yeni teknolojilerin yarattığı sanat anlayışları ve görsel sanatlar öğretmeni yetiştiren kurumların eğitim programlarındaki yeri. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, 117-132. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/ebader/issue/44670/554805>

Cevizci, Ahmet; Felsefe Ansiklopedisi, Kasım 2003, C: 1

Cathrin Klingsöhr Leroy, *Gerçeküstüçülük (Sürrealizm)*, Taschen, İstanbul 2006, s. 24.

Çiğdem, A., (1997). Akıl ve Toplumun Özgürleşimi, Vadi Yayınları, 2. Basım, Ankara.

Çıtaklı, F. (2014). Mizahi İllüstrasyonla, Sosyal Politik Kültürel Artistik Sorgulamalar, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Dochherty, Thomas D. (1995). “Postmodernizm: Bir Giriş”, Postmodernist Burjuva Liberalizmi, (Türkçesi: Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Engineri M. Aydınlanma Çağı Ve Felsefesi Adlı Konunun Araştırılması, Mersin, 2008

Eralp, *Cumhuriyet Dönemi Türk Resim Sanatında Sürrealizm*, Ankara 1994, s. 12.

I.Kant, Was ist Aufklaerung? (Cassier), 4. Bd., Berlin 1922

Im Hof, U., (2004), Avrupa’da Aydınlanma, çev. Şebnem Sunar, Literatür Yayıncılık, İstanbul, s. 7.

Kızılçelik, Sezgin (1994). “Postmodernizm: ‘Modernlik Projesine’ Bir Başkaldırı”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 30.

Jeanniere, A., (1994). “Modernite Nedir?”, Çev: Tutkal N., Modernite Versus Postmodernite, Vadi Yayınları, Ankara.

Murphy John W. Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri, Eti Kitapları, İstanbul,1995.

Güvemli, Zahir, *Sanat Tarihi*, Varlık Yayınları, İstanbul 1960.

Greh, D. (1990). *Computers in the artroom*. USA: Davis Publishers

Suğur, N., Suğur, S., 2004, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçiş, Ünite2*

Şahin, S. (2010). Dijital devrim ile birlikte sanatta mekân, beden ve algı değişimi. *Yayınlanmış Sanatta Yeterlik Tezi*. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Tuna, S. (1997). İlkokuma ve Yazma Öğretiminde İllüstrasyondan Faydalanma. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Resim Anasanat Dalı, Ankara.

Özayten, N. (1997). Kavramsal sanat. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi*. Cilt 2. İstanbul: Yem Yayınevi.

Özkan Eroğlu, *Sanat Tarihi*, Kolaj Ktiapçılık, İstanbul 2007, s. 386.

Touraine, Alain (1995). *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev: Hülya Tufan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Wands, B. (2006). *Dijital çağın sanatı*. (Çev: O. Akınay). İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Dizisi.

Wigan, M. (2012). *Görsel illüstrasyon sözlüğü*. (M. E. Uslu, Çev.) İstanbul: Literatür Yayıncılık

İnternet Kaynakları

URL1: <http://karden.blogcu.com/modernizmin-olus-sebebi-aydinlanma-hareketi/895121>

URL2: https://tr.wikipedia.org/wiki/Fransız_Devrimi

URL3: <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/fransiz-devrimi-kanli-ihtilal-1789-1799-332>

URL4: <https://useum.org/artwork/The-Jewish-Angel-Giorgio-de-Chirico-1916> Erişim Tarihi: 06.05.2021

URL5: <https://my-poster.com/Melting-clock-Salvador-Dali/> Erişim Tarihi: 06.05.2021

URL6: <http://ahmetatangrafiktasarim.blogspot.com.tr/2010/03/gelenekselden-dijitale-illustrasyon.html>

URL7: kerembeyit.deviantart.com/ Erişim Tarihi: 03.06.2021

URL8: http://antikkafa.com/surreal-illustrasyonlar/wozoko_sc__880/ Erişim Tarihi: 06.05.2021

URL9: <http://www.boredpanda.com/everyday-objects-optical-illusions-dudi-ben-simon/> Erişim Tarihi: 07.05.2021

URL10: <http://www.artlebedev.com/everything/illustrations/kazak/10877/> Erişim Tarihi: 09.05.2021

URL11: <https://www.truvadesign.tv/genel/ic-mekanda-isik-konumunun-mekana-etkileri/> Erişim Tarihi:25.06.2021

